

بازیابی ساختار تاریخی محله‌ی لردکیوان یزد بر اساس اسناد تاریخی و منابع شفاهی

رقیه‌قادریان

کارشناس ارشد مرمت، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران

دکتر حمیدرضا بیگ‌زاده شهرکی

دکترای مرمت، استادیار دانشگاه فنی و حرفه‌ای، یزد، ایران

چکیده

بافت قدیم شهرها اغلب دربرگیرنده آثاری از مجموعه‌های تاریخی می‌باشند که امروزه اکثر آن‌ها در زمره بافت‌های فرسوده قرار گرفته‌اند. غالب شهرهای ایرانی شهرهای تاریخی هستند و هرکدام از آن‌ها در مرتبه‌ی خاصی از اصالت تاریخی و غنای ساختاری و کالبدی قرار گرفته‌اند. اهمیت و ضرورت حفظ بافت‌های تاریخی و مرمت آن‌ها نه به‌عنوان پدیده‌های نمادین بلکه به دلیل شناخت سیر تحول و تکامل شهرسازی و تمدن شهرنشینی، حفظ هویت و اصالت شهرها و تبیین حیات شهری بر اساس شواهد و مدارک علمی همواره مورد توجه بوده است. شهر یزد یکی از شهرهای تاریخی ایران است که بافت تاریخی وسیع و پویایی را در دل خویش دارد. محلات تاریخی شهر یزد در طول تاریخ پرفراز و نشیب خود دوره‌های گوناگونی را پشت سر گذارده و با گذشت زمان دچار یکسری تغییرات شده‌اند که این تغییرات باعث از بین رفتن بخشی از ساختار تاریخی آن‌ها شده است. به‌واسطه بازیابی ساختار تاریخی می‌توان دریافت که سیر تحول محلات در گذشته چگونه بوده است. از طریق به دست آوردن الگویی از ساختار محلات، در گذشته، می‌توان آن را در ساخت و سازها، مرمت و اصلاح شبکه معابر و ساختار معماری بافت به کاربرد. این شناخت می‌تواند عامل مؤثری در جهت‌دهی به توسعه متوازن و هماهنگ شهر در بخش‌های جدید باشد. از این رو بازیابی ساختار شهری محلات برای بازخوانی درست و مطابق با اصالت تاریخی آن‌ها واجد اهمیت فوق‌العاده‌ای خواهد بود. در پژوهش حاضر^[1]، با استفاده از توصیف و تحلیل‌های تاریخی و فنی و تحکیم داده‌ها از طریق رجوع

۱- این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رقیه‌قادریان تحت عنوان «بازیابی ساختار تاریخی محله لردکیوان یزد بر اساس اسناد تاریخی و منابع شفاهی» می‌باشد که به راهنمایی دکتر حمیدرضا بیگ‌زاده شهرکی انجام و در تاریخ ۱۳۹۴/۱۱/۲۱ در دانشگاه آزاد اسلامی یزد با موفقیت مورد دفاع قرار گرفته است. لازم به ذکر است که این مقاله در سومین کنفرانس بین‌المللی مهندسی عمران، معماری و مدیریت شهری ارائه گردیده است.

به منابع تاریخی و شفاهی و مشاهدات میدانی و تمرکز بر ساختار کالبدی، به بازیابی ساختار تاریخی و دستیابی به خطوط کمرنگ و یا حتی گمشده مرزها و ساختار شهری یکی از محلات تاریخی شهر یزد (محلۀ تاریخی لردکیوان) پرداخته می‌شود. نتایج تحقیق حاکی از آن است که مداخلات وسیع صورت گرفته در ساختار کالبدی محله منجر به محو تدریجی هویت قدیمی و تاریخی آن و نابودی بخشی از میراث کهن یعنی جلوه‌های فرهنگی و تاریخی (مدرسه، کتابخانه و...) واقع در محله شده است. لازم است در دخالت‌های پیش رو به منظور مرمت و ساماندهی، به نحو شایسته‌ای مورد توجه قرار گیرند.

۱- مقدمه

شهر به عنوان موجودی سیستماتیک، نظامی سلسله مراتبی است که از ترکیب زیرسیستم‌ها به وجود می‌آید. محلات و شهرهای تاریخی، عناصر کالبدی، اجتماعی و اقتصادی شهر به شمار می‌روند که در مرتبه‌ای پایین‌تر از مفهوم شهر، سیستم پیچیده آن را به وجود آورده‌اند. بدیهی است که مجموعه به وجود آمده در قالب رابطه‌ای معنادار، دربرگیرنده مفهومی فراتر از عناصر تشکیل دهنده خود به شمار می‌رود. بررسی منابع تاریخی نشان می‌دهد که مفهوم محله در شهرنشینی قبل از اسلام وجود داشته و عوامل اجتماعی-اقتصادی به ویژه طبقات مختلف اجتماعی، به طور عمده تعیین‌کننده مرزبندی محله‌های مسکونی بوده‌اند. به لحاظ کالبدی، با توجه به آن که شهرهای ایران هر یک تاریخ و هویت خاص خود را دارند، محلات به صورت‌های متفاوتی شکل گرفته‌اند و نماد و نشانه‌ای برای شهر خود بودند. در دوران معاصر تغییر ساختار کالبدی محله و ورود خودرو و ضرورت سهولت بخشی به امکان حرکت آن در بافت‌های مسکونی باعث تخریب فضای کالبدی محلات تاریخی به ویژه مراکز محله‌ای و همچنین شکل‌گیری بافت‌های شطرنجی در محلات جدید شهری شده است که

بالتجیه در چنین بافت‌هایی تعریف و تمییز قلمرو محله‌ای بسیار تضعیف گشته است. همچنین به تبع تغییرات رخ داده در ساختار اجتماعی محله، با تغییر ساختار کالبدی محله و تقسیمات متمرکز محله‌ای به مجموعه‌ای از لایه‌های غیرمتمرکز و تغییرات گسترده در نظام اسکان شهرها، شبکه‌های مختلفی از روابط اجتماعی گذرا جایگزین همبستگی‌های اجتماعی متمرکز شده‌اند که بدین ترتیب، مفهوم محله بسیار سست شده است.

۲- بیان مسئله

با توجه به این که در گذشته محلات شهری، مکان‌هایی برای گردآمدن افراد با ویژگی‌های قومی-نژادی، مذهبی، اقتصادی، اجتماعی و... مشترک بوده‌اند، به دنبال تجمع بیشتر افراد با ویژگی‌های مشترک در یک محدوده، آن بخش از شهر دارای هویت خاص و شناخته‌شده‌ای می‌بود که سبب تمایز آن از دیگر بافت‌های اطراف می‌گردید. همین عامل در آن محدوده سبب ایجاد فضاهایی با کارکرد و عملکردهای خاص می‌شد که بافت آن را نیز از محدوده‌های اطراف متمایز می‌گرداند. در چند دهه‌ی اخیر، با تغییرات شگرف در شیوه‌ی زندگی، در ساختار محلات نیز تغییرات اساسی ایجاد گردیده است. امروزه شاهد به وجود آمدن محله‌هایی هستیم که غیر از تفاوت در اسمشان، هیچ ویژگی متمایز دیگری نسبت به هم ندارند. این سیر نادرست و حرکت‌های معیوب آن چنان وضعی را به وجود آورده است که حتی محلات قدیمی و تاریخی را نیز دستخوش تغییرات چشمگیری نموده است. حال آنکه محله می‌تواند یک موجودیت اجتماعی و کالبدی را خلق کند. زیرا هم یک نهاد اجتماعی است و هم یک الگوی کالبدی ویژه و به معنی دار کردن و هویت بخشی به محیط‌های شهری کمک می‌کند و در واقع مکانی است که به وسیله آن افراد می‌توانند خودشان را تعریف کنند.

محلات تاریخی مجموعه‌ای از اندوخته‌های ارزشمند میراث شهری شهرهای تاریخی را در بردارند که واجد ارزش ویژه‌ای برای حفاظت هستند و البته در دوران معاصر در کشور ما دستخوش دگرگونی‌های زیادی گردیده‌اند. از این رو جستجو و بازیابی ساختار شهری این محلات برای بازخوانی درست و مطابق با اصالت تاریخی آن‌ها واجد اهمیت فوق‌العاده‌ای خواهد بود. در پژوهش حاضر، پس از بررسی اسناد تاریخی و منابع شفاهی با تمرکز بر ساختار کالبدی، به بازیابی ساختار تاریخی و دستیابی به خطوط کمرنگ و یا حتی گمشده مرز و ساختار شهری یکی از محلات تاریخی شهر یزد (محلۀ تاریخی لردکیوان) پرداخته می‌شود. نتایجی که در پایان ارائه خواهد شد در واقع نمایانگر یکی از جلوه‌ها و جنبه‌های مختلف ساختار کالبدی محلات که حاصل هویت بومی آن محله بوده، خواهد بود.

۳- اهداف پژوهش

مهم‌ترین اهداف این تحقیق عبارت‌اند از:

- بازشناسی لبه‌های تاریخی و تمییز این محله از محلات مجاور آن.

- دستیابی به ساختار اصلی محله لردکیوان (شناسایی اندام‌ها و اجزای شکل دهنده محله)

- بررسی و یافتن آثار بناهای ارزشمند از بین رفته

۴- روش پژوهش و نمونه‌ی آماری

در این پژوهش به بررسی سفرنامه‌های مختلف، شرح حال‌ها، نقشه‌ها و تصاویر با استفاده از مستندات موجود، گفتگوی شفاهی با ساکنین محله و مشاهده و بررسی اجزا و ابنیه شاخص موجود (مسکونی، مذهبی، خدماتی و...)، تطابق نقشه‌ها و تصاویر هوایی سال‌های متممادی و مقایسه‌ی تطبیقی محله‌ی لردکیوان با برخی محلات تاریخی شهر یزد، پرداخته می‌شود و در نهایت به جمع‌بندی داده‌های به دست آمده از موارد فوق در جهت دستیابی به ساختار گذشته و اصیل محله‌ی لردکیوان و ارائه‌ی نقشه‌ی بازسازی تصویری از این محله پرداخته شده است، در مجموع این تحقیق با استفاده از روش‌های تاریخی و توصیفی-تحلیلی و پژوهش‌های

۲-۵- معرفی عناصر شاخص تاریخی محله
 محله دارای عناصر شاخص زیادی بوده است که بعضی از این عناصر با دخل و تصرفاتی که در آن صورت گرفته هنوز پابرجاست و مابقی کاملاً تخریب شده است.

مجموعه دباغخانه

الف: خانه‌ای مشهور به دباغخانه

اسناد تاریخی

- با استناد به وقف نامه مسجد چهارمنار (مسجد خضر شاه) و ذکر نام کوچه دباغخانه در این وقف نامه به احتمال زیاد این بنا در سال ۸۴۹ ه.ق موجود بوده است و دلیل نام‌گذاری کوچه به این نام شغل دباغی در این خانه می‌باشد (در حال حاضر نام کوچه به کوچه شهید محمد حسین صحت تغییر کرده است). در حال حاضر مکان بنا پابرجاست و صاحب این خانه مرحوم حاج محمد انتظاری آن را وقف کرده است.

ب: مسجد کوچه دباغخانه:

اسناد تاریخی

- تنها ذکر نام (افشار، ۱۳۷۱-۱۳۷۴، ص ۳۹۴)

- با استناد به وقف نامه مسجد چهارمنار (مسجد خضر شاه) این بنا در قرن ۸۴۹ ه.ق موجود بوده است.

در حال حاضر مسجد به مسجد امام حسین تغییر نام داده و سنگ محراب آن نیز گم شده است، کل بنا تخریب شده و بر جای مسجد قبلی، مسجد جدید برپاشده است.

ج: حسینیه‌ی کوچه دباغخانه:

اسناد تاریخی

- علی‌رغم مراجعه به منابع تاریخی اطلاعاتی در مورد این حسینیه در دست نمی‌باشد اما با استناد به وقف‌نامه مسجد چهارمنار (مسجد خضر شاه) این بنا در سال ۸۴۹ ه.ق موجود بوده است.

- در محوریت این حسینیه ورودی خانه با قدمت ایلخانی وجود دارد. (اداره کل میراث فرهنگی استان یزد)

میدانی به واکاوی موضوع می‌پردازد و از طریق توصیف و تحلیل‌های تاریخی و فنی و تحکیم داده‌ها به منابع و مستندات موثق به سازمان‌دهی داده‌ها، تحلیل و استنتاج نتایج می‌پردازد که در این راه از دانش‌های معماری، شهرسازی و مرمت بهره می‌گیرد.

۵. معرفی نمونه موردی تحقیق (محله‌ی لردکیوان یزد)

۱-۵- محدوده و موقعیت استقرار محله لردکیوان

محله‌ی لردکیوان واقع در بافت تاریخی شهر یزد از شمال به محله باغ‌کندم، از جنوب به محله‌ی شاه‌طهماسب، از شرق به محله‌های دروازه‌شاهی و لب‌خندق و از غرب به محله‌ی ابوالمعالی منتهی می‌شود. (علاوه بر میدان، حسینیه‌ها، میدان‌های کوچکی موجود است که به آن‌ها «لرد» می‌گویند؛ که این محل‌ها نه حسینیه است نه میدان، بلکه محیط کوچکی که در مقابل کاروانسراها ساخته می‌شد و محل اطراق، پایین آوردن بار کاروان‌ها و خواباندن و نگهداری موقت چارپایان یا شتران که بارهای تجاری را حمل می‌کردند و می‌آوردند، بوده که هنوز بعضی از آن‌ها باقی است.) (گیشن یزدی، ۱۳۸۴) (تصویر شماره ۱)

تصویر شماره ۱: محلات در همسایگی محله‌ی لردکیوان (ماخذ: تصویر هوایی سال ۱۳۹۴ Google Earth)

در همسایگی محله‌ی لردکیوان محلات تاریخی با قدمت بالایی قرار گرفته‌اند؛ با توجه به اینکه محله‌ی مذکور در محدوده‌ی محله‌ی کوشکنو و شاه ابوالقاسم یزد قرار دارد، احتمالاً احداث و شکل‌گیری این محله به اواخر قرن هشتم هجری مربوط است (تصویر شماره ۲).

تصویر شماره ۲: موقعیت محله‌ی لردکیوان نسبت به سایر محلات (ماخذ: تصویر هوایی سال ۱۳۹۴ Google Earth)

موقعیت محله‌ی لردکیوان در تصویر هوایی سال‌های (۱۳۲۵-۱۳۵۲-۱۳۹۴) مشخص شده است که روند تغییرات شکل و ساختار محله در این سه تصویر به وضوح قابل مشاهده می‌باشد (تصویر شماره ۳، ۴، ۵).

د: سقاخانه کوچکه دباغخانه:

اسناد تاریخی

- ذکر نام (افشار، ۱۳۷۱-۱۳۷۴، ص ۹۳۲)

- سقاخانه کوچکه دباغخانه در یزد متعلق

به سال ۱۵۱۷ میلادی (روزنامه جام جم مهرماه ۹۳)

- بر دیوار مدخل سقاخانه‌ی کوچه‌ی دباغخانه عبارتی به خط نسخ بر کاشی تراشیده شده بدین مضمون:

«وقف کرد، تقی‌الدین بن بدرالدین بندر آبادی این دکان مقابل کاروانسرا بر سقاخانه مقابل کوچه دباغ‌خانه به تاریخ دی‌ماه مطابق شهر ربیع‌الاول سنه اثنی و ثلاثین و تسعمائه» (سال ۹۳۲ هـ.ق) که اکنون متأسفانه از سقاخانه اثری نیست. نکته‌ی جالب‌توجه آنکه در ضمن این تاریخ، دی - از ماه‌های فارسی - نیز ذکر شده است در حال حاضر هیچ اثری از این سقاخانه موجود نیست.

- کاروانسرا

اسناد تاریخی

- با استناد به وقف نامه مسجد چهار منار (مسجد خضر شاه) و وقف نامه سقاخانه‌ی دباغ‌خانه این بنا در سال ۸۴۹ هـ.ق موجود نبوده و در سال ۹۳۲ هـ.ق در کنار سقاخانه بنا شده بوده است پس می‌توان دریافت که ساخت بنای مذکور بین سال‌های ۸۴۹ هـ.ق تا ۹۳۲ هـ.ق می‌باشد.

- لرد

اسناد تاریخی

- تنها ذکر نام (افشار، ۱۳۷۱-۱۳۷۴، یزد نامه، ص ۹۳۴)

- با استناد به وقف نامه مسجد چهار منار (مسجد خضر شاه) و وقف نامه سقاخانه‌ی دباغ‌خانه این بنا در سال ۸۴۹ هـ.ق موجود نبوده و در سال ۹۳۲ هـ.ق در کنار سقاخانه بنا شده بوده است پس می‌توان دریافت که ساخت بنای مذکور بین سال‌های ۸۴۹ هـ.ق تا ۹۳۲ هـ.ق می‌باشد.

- علی‌رغم مراجعه به منابع تاریخی اطلاعاتی در مورد این بازارچه در دست نمی‌باشد اما با استناد به وقف نامه مسجد چهار منار

تصویر شماره ۳: مکان محله‌ی لرد کیوان بر روی تصویر هوایی سال ۱۳۳۵ (مأخذ: ادالای کل میراث فرهنگی استان یزد)

تصویر شماره ۴: مکان محله‌ی لرد کیوان بر روی تصویر هوایی سال ۱۳۵۲ (مأخذ: سازمان هادی برنامه استان یزد)

تصویر شماره ۵: مکان محله‌ی لرد کیوان بر روی تصویر هوایی سال ۱۳۹۴ (مأخذ: تصویر هوایی سال ۱۳۹۴ Googleearth)

(مسجد خضر شاه) و وقف نامه سقاخانه‌ی دباغ‌خانه این بنا در سال ۸۴۹ هـ.ق موجود نبوده و در سال ۹۳۲ هـ.ق بخشی و یا تمامی بازارچه موجود بوده است؛ که زمان ساخت آن بین سال‌های ۸۴۹ هـ.ق تا ۹۳۲ هـ.ق می‌باشد.

نقشه‌ی شماره‌ی ۲: حدود عرض معابر قبل از دوره‌ی پهلوی (نگارندگان)

-مجموعه حاج عماد

الف: خانه روهنی

این خانه‌ی زیبا و کهن، علی‌رغم تغییراتی که در طول زمان داشته، اما خوشبختانه تا کنون پایرجا باقی مانده و در سال‌های اخیر مورد مرمت و احیا قرار گرفته است.

ب: مدرسه‌ی قطبیه مشهور به حاج عماد، مسجد و حمام حاج عماد

اسناد تاریخی

- این مدرسه در مدرسه‌ی عبدالقادریه و باب قطریان واقع است و مدرسه‌ی مروح^[۲] است و بانی این مدرسه مولانای اعظم سعید قطب المله والدین محمدبن حاجی عماد است و در جنب مدرسه مقبره پدر بزرگوار اوست، قدوه الحاج والقراء المجدوبین حاجی عمادالدین علیه‌الرحمه و در جنب آن مدرسه جماعت خانه نیکو ساخته و اکثر اوقات در آن جماعت خانه تلاوت کلام‌الله و تعلیم اطفال به قرائت قرآن می‌باشد و حمامی نیکو در جنب آن ساخته به رسم رجال و نساء و بیوتات و بساتین در جنب آن راست کرده و در موضع خوب واقع گشته است. اتمام این مدرسه در سال سبع و ثمانین و سبعمائه بود. (کاتب، احمدبن حسین بن علی، ۱۳۵۷، ص ۱۰۰)

تاریخ جدیدیزد (پس از ۸۶۲ ه.ق)، ص ۱۴۶

- این مدرسه را مولانا قطب‌الدین ابن مولانا حاجی عمادالدین ساخته و پدر بزرگوارش که از اکابر دین بود مسجدی و حظیره‌ای^[۳] بجهت مدفن خودساخته در سال سبع و ثمانین و سبعمائه و مرقد پدرش در آنجاست و مدرسه عالی بدان مقام منظم کرده با صفاهای رفیع و طنبی و درگاه عالی و در جنب مدرسه سرائی عالی مروح و مزین به کاشی و بطلا و لاجورد و بادگیر و زیرزمین در غایت خوبی ساز کرده و حمامی نیکو و مضعه کبیر در جنب مدرسه‌ساز کرده و در آن مسجد در صباح و رواح حفاظ بتلاوت کلام‌الله مشغول اند و رونقی تمام دارد و

۲- مقصود از بنایی مروح، بنایی است که جریان هوا و سیستم در آن به خوبی گردش می‌کرده است.

۳- حظیره به محوطه و چهار دیواری گفته می‌شود که جهت محفوظ ماندن از باد و سرما بنا می‌شود.

تفت در آن جاری کرد و ساباط دارای کتابه کاشی بود که شرف‌الدین علی یزدی آن را وصف کرده است. (افشار، ۱۳۷۱-۱۳۷۴، ص ۳۸۲)

ج: چاه آب سرد مدرسه‌ی عبدالقادریه

اسناد تاریخی

چاه‌خانه خوب بود و در میان بازار واقع؛ اما آب او چندان سرد نبود و ننوشیدنی مگر به ضرورت؛ و اکنون خراب و بایرست چاه‌خانه و بیشتر بازار. (کاتب، احمدبن حسین بن علی، ۱۳۵۷، ص ۱۰۰)

د: حمام محله در مدرسه‌ی عبدالقادریه

اسناد تاریخی

در جنب خانه حمامی عالی و مسلخ منقش به کاشی تراشیده و جام‌های رنگین ساخته و فرش مرمر انداخته و حوض‌های مرمر و ایزاره کاشی و قلین و سقاخانه و حوضی وسیع و آب تفت در او جاری کرد بر کتابه درگاه القاب خاقانی معینی ثبت کرده و تاریخ آن ... و بر درگاه حمام سه بیت شعر از مولانای اعظم سعید (مولانا شرف‌الدین علی به زر نوشته شده...) (کاتب، احمدبن حسین بن علی، ۱۳۵۷، ص ۱۰۱)

اتمام آن در محرم سال ثمانمائه شد و مولانا قطب‌الدین در یورش روم در سال اربع و ثمانمائه وفات کرد و او را بیاوردند و پهلوی پدرش دفن کردند. (کاتب، احمد بن حسین بن علی، ۱۳۵۷، ص ۱۲۲)

ج: عمارت صاحب اعظم خواجه عمادالدین مسعود

-خانه امیر غیاث‌الدین علی در محلی که تمام آن کوچه خانه‌های آباء و اجداد خواجه عمادالدین مسعود است. خانه‌ی عالی و سرابستان و دیوان‌خانه و مسجدی مروح متصل آن عمارت کرده که در آن مسجد دائم به تلاوت کلام‌الله مشغول اند. (جعفری، جعفر بن محمد بن حسن، ۱۳۴۳، ص ۸۰)

۶- روند شکل‌گیری محله از سال ۸۴۹ هـ ق و توسعه‌ی آن

پدیدآورنده و زمان و دلیل شکل‌گیری محله لردکیوان در هیچ منبع مکتوبی ذکر نشده و از نام محله نیز به‌طور اختصار در بعضی از کتب یادشده است. در وقف نامه مسجد چهار منار (مسجد خضر شاه) آمده است: «خضر شاه واقف مشار الیه در ضمن شد از خاصه اموال و خالص املاک خود و وقف کرد و تصدق نمود و تسبیل فرمود: ابتغاءً لوجه الله الکریم و طلباً لثوابه الجسیم - جمیع آسیا و باغچه خانه و گنبدی و خانه خرابه و فضاء این حوله بر سبیل اتصال واقع به خارج دارالعباده یزد به محله لردکیوان به کوچه دباغ خانه قرب دروازه قطریان محدود به کارخانه خواجه جمال نجم‌الدین محمد بن خواجه حاجی فخر‌الدین احمد بن خواجه مجد‌الدین حسین دامغانی و به کارخانه استاد قطب‌الدین بن احمد بن ضیاء‌الدین موتاب و به خانه حاجی غیاث‌الدین بن قطب‌الدین بن حسین اردکانی و خانه استاد قطب‌الدین بن احمد مذکور.»

متنی بدین صورت که مربوط به سال ۸۴۹ هـ ق می باشد:

«... از محله در کیوان به کوچه دباغ‌خانه قرب دروازه قطریان ...» وجود دارد که با توجه به ذکر دروازه قطریان که از زمان تأسیس تاکنون تغییر مکانی نداشته می‌توان به‌طور حتم پذیرفت که این محله‌ی در کیوان یادشده در این وقف نامه، همان محله لرد کیوان کنونی می باشد؛ بنابراین ما فرض را بر این می‌گیریم که محله مذکور در قرن ۸ هـ ق شکل گرفته بوده است. از آنجایی که نامی از بانی محله در هیچ کجا ذکر نشده به گفته‌های یکی از اهالی استناد کرده و دلیل نام‌گذاری محله را این چنین بیان می‌کنیم، فردی به نام کیوان شاه که زردشتی بوده این محله را پایه‌ریزی کرده است. از طرفی شهر دارای چهار دروازه بوده که به نام چهار سرهنگ ابوجعفر علاءالدوله کالنجار نام‌گذاری شده بود، یکی از این چهار دروازه، درب کیا یا باب کیا بوده که برای آن نام‌های مختلفی ذکر کردند. آیتی آن را در کیمیا یا در کیوان خوانده است که این احتمال نیز وجود دارد که محله‌ی در کیوان ذکر شده در وقف نامه نزدیک به این دروازه بوده و کیوان همان کیمانرسو یکی از چهار سرهنگ ابوجعفر علاءالدوله کالنجار بوده است. با توجه به متن وقف نامه مسجد چهار منار در دوره آل مظفر محله لردکیوان به‌طور کامل در خارج از حصار بوده است. از عناصر شاخصی که در حال حاضر در محله موجود می باشد تنها کوچه دباغ‌خانه، مسجد دباغ‌خانه، حسینیه دباغ‌خانه و خانه‌ای که در آن دباغی می‌کردند و نام کوچه دباغ‌خانه برگرفته از آن است و کارخانه استاد قطب‌الدین بن احمد بن ضیاء‌الدین موتاب که به احتمال زیاد همان شومالخانه بوده و در آن موتابی و آهارزنی انجام می‌دادند، موجود بوده است؛ و در آن زمان اثری از بازارچه و کاروانسرا نبوده. زمان ساخت کاروانسرا و بازارچه در هیچ منبعی مشخص نیست از کاروانسرای لردکیوان در کتاب یزد نامه صفحه ۴۰۴ تنها نامی آورده شده است. شاید مکان آن‌ها زمین بایر بوده یا ساختمانی که شاید در سیلی که در سال ۸۶۰ اتفاق افتاد باعث خرابی ساختمان و بناشده سایر عناصر موجود شد. سقاخانه کوچه دباغ‌خانه یکی دیگر از عناصر شاخص این محله بوده است که با توجه وقف نامه تحریر شده بر روی کتیبه‌ی آن بر در مدخل سقاخانه‌ی کوچه‌ی دباغ‌خانه عبارتی بدین مضمون به خط نسخ بر کاشی تراشیده شده است: «وقف کرد تقی‌الدین بن بدر‌الدین بندر آبادی این دکان مقابل کاروانسرا بر سقاخانه مقابل کوچه دباغ‌خانه به تاریخ دی ماه مطابق شهر ربیع‌الاول سنه اثنی و ثلاثین و تسعمائه.» (سقاخانه کوچه دباغ‌خانه، سال ۹۳۲) (افشار، ۱۳۷۱-۱۹۰، ۱۳۷۴)

می‌توان چنین برداشت کرد که بخشی و یا شاید تمام بازارچه و کاروانسرا در قرن ۹۳۲ شکل گرفته است. در سال ۸۴۹ یکی از محلات نزدیک به محله لردکیوان محله در مدرسه عبدالقادریه بوده است. در سیلی که در سال ۸۶۰ اتفاق افتاد نام محله در مدرسه عبدالقادریه که تا آن زمان کهنرنگ شده بود، حذف می‌شود و دانه‌های محله داخل محله‌های لردکیوان، سرپلک و دروازه شاهی مستحیل می‌شود و محله لردکیوان از سمت جنوب غرب گسترش می‌یابد. از جمله عناصر شاخص محله که در جریان این گسترش به شهر اضافه می‌شود مجموعه عبدالقادریه و حاج عماد می باشد که روند شکل‌گیری و اضافه شدن آن به محله بدین صورت می‌باشد. خواجه عبدالقادرین محمد بن سدید اشکذری در یکی از محلات شهر یزد مدرسه‌ای را بنا می‌کند (که این مدرسه در سال اربع و ثلاثین و سبعمائه اتمام یافته است) (کاتب، ۱۳۵۷، ۱۴۳) که به نام بانی آن عبدالقادریه نامیده می‌شود. به‌مرور زمان محسوده‌ی اطراف آن مدرسه با نام آن شناخته می‌شود و محله‌ای به نام محله در مدرسه عبدالقادریه شکل می‌گیرد که این محله در نزدیکی و یا کنار محله سرپلک واقع شده است و در زمان تأسیس در محسوده‌ی خارج از حصار شهر می‌باشد (خادم‌زاده، ۱۳۸۹، ۳۴۳) که به احتمال زیاد تا قبل از سال ۶۳۴ هـ ق هنوز محله‌ای با نام «در مدرسه» وجود نداشته است و از سال ۶۳۴ یعنی دوره اتابکان این محله پایه‌ریزی می‌شود.

احمد بن حسین بن علی کاتب در تاریخ جدید یزد از مجموعه عبدالقادریه (مدرسه، حمام، خانه، چاه آب سرد و بازار) مطالبی را بیان کرده است. در اردیبهشت‌ماه سال ۶۳۷ هـ ق به علت بارندگی زیاد و جاری شدن، شهر یزد آسیب‌های بسیار دید و تعداد زیادی از محلات از جمله بخشی از محله در مدرسه عبدالقادریه آسیب می‌بیند. (اکثر کاریزهای رستاق که از طرف مهریچرد جاری بود از سیل هملو شد و از صحرا به محلات و باغستان ورود کرد

یزد آوردند و در قبه مدرسه خودش دفن کردند (کاتب، احمدبن حسین بن علی، ص ۱۴۳).

از دوره‌ی آل بویه و پس از آن آل کاکویه رسمی در ایران و خصوصاً در مناطق مرکزی رایج شد و آن مدرسه‌سازی بود، در یزد این امر با مقبره‌سازی نیز عجین گشت، به گونه‌ای که در کنار مدارس گنبد خانه‌هایی برای دفن بانی مدرسه ساخته می‌شد. از نمونه‌های باقی مانده می‌توان به مدارس ضیائییه، شمسییه، رکنیه و سایر مدارس اشاره کرد. (علیرضا عینی فر، محمدحسن خادم‌زاده).

احمدبن حسین بن علی کاتب در کتاب تاریخ جدید یزد در ذکر مدرسه‌ی قطبیه مشهور به حاج عماد چنین می‌نویسد: این مدرسه در مدرسه‌ی عبدالقادریه و باب قطریان واقع است و مدرسه مروح است و بانی این مدرسه مولانای اعظم سعید قطب‌المله والدین محمد بن حاجی عماد است و در جنب مدرسه مقبره پدر بزرگوار او است. قدوه الحاج والقراء الموجودین حاجی عمادالدین علیه‌الرحمه و در جنب آن مدرسه جماعتخانه نیکو ساخته و اکثر اوقات در آن جماعتخانه تلاوت کلام‌الله و تعلیم اطفال به قرائت قرآن می‌باشد و حمامی نیکو در جنب آن ساخته به رسم رجال و نساء و بیوتات و بساتین در جنب آن راست کرده و در موضع خوب واقع گشته و اتمام این مدرسه در سال سبع و ثمانین و سبعمائه بود. با توجه به این استناد در محله در مدرسه عبدالقادریه مجموعه دیگری به نام حاج عماد در حال شکل‌گیری می‌باشد که البته قبل از ساخت مدرسه قطبیه مشهور به حاج عماد توسط مولانای اعظم سعید قطب‌الدین محمدبن حاجی عماد پدر بزرگوار ایشان قدوه الحاج والقراء الموجودین حاجی عمادالدین علیه‌الرحمه و حظیره‌ای به جهت مدفن خود ساخته (قبل از سال ۷۸۷ هـ.ق) (کاتب، ۱۳۵۷، ۱۲۲)؛ و ساخت مدرسه در سال ۷۸۷ هـ.ق (سبع و ثمانین و سبعمائه) به پایان می‌رسد و مولانا قطب‌الدین نیز به عدد از وفات به یزد آورده شد و در کنار پدر بزرگوارش به خاک سپرده شد. تا سال ۷۸۷ هـ.ق در مدرسه در محله عبدالقادریه یک مجموعه عبدالقادریه و یک مجموعه حاج عماد وجود دارد که محله حاج عماد جدیدتر از مجموعه عبدالقادریه می‌باشد. در طول تاریخ بیشترین رونق ساخت‌وساز بناهای عمومی شهر یزد در دوره آل مظفر بوده است که مهم‌ترین آن‌ها که کاتب، نام برده در خارج از حصار، مجموعه عبدالقادریه و قطبیه و... بوده است که نشان دهنده تکمیل شدن مجموعه عبدالقادریه و قطبیه (حاج عماد) بوده است که در قرن ۸۶۰ هـ.ق اواسط دوره تیموری سیلی آمد که باعث خرابی‌های زیادی مخصوصاً ویرانی برج و باروها و مناطقی در خارج از حصار شهر شد (کاتب، ۱۳۵۷، ۱۲۸) که از جمله مناطق خارج از حصار محله در مدرسه عبدالقادریه بوده است که به احتمال زیاد محله در مدرسه عبدالقادریه بعد از سیل آسیب فراوانی می‌بیند و همان‌گونه که قبلاً گفته شد این محله داخل سه محله در کیوان، دروازه شاهی و سرپلک مستحیل می‌شود و محله در کیوان از سمت جنوب غرب گسترش می‌یابد و مجموعه حاج عماد به این محله تعلق می‌گیرد و با رونق گرفتن و ساخته شدن کاروانسرا و بازارچه لرد نیز شکل می‌گیرد و این محله از محله در کیوان به محله لرد کیوان تغییر نام می‌دهد.

۷- دگرگونی ساختار معابر و فضاهای شهری در ادوار مختلف

رشد و گسترش شهر و تغییر مداوم ابعاد شهری، ضرورت ایجاد شبکه‌ای منسجم و به هم پیوسته از راه‌های شهری را به صورت سلسله‌مراتبی معین و تعریف شده ایجاد می‌کند. شروع شهرسازی جدید و ایجاد معابر تازه ساختی است که جزئی از بافت شهر به شمار می‌آید شبکه راه‌های شهری باید با تغییرات درونی محله‌ها ساماندهی گردد، نه اینکه مانند یک نقشه از پیش تعیین شده بر روی نقشه فعلی شهر قرار گیرند و تغییر حالت‌ها و اتفاقات ناگهانی را در زمینه و بافت شهر سبب گردند. در نقشه شماره ۳۹ عرض معابر در دوره‌ی قبل از پهلوی نمایش داده شده است که نشان از انسجام و یکپارچگی محلات نسبت به یکدیگر می‌باشد. در نقشه شماره ۴۰ نشان داده شده است که با احداث خیابان جدید (سید گل‌سرخ) بسیاری از خانه‌ها به طور کامل تخریب شده و بین دو محله کاملاً یک مرز و شکاف ایجاد شده است معابر

و محله دھوک اعلی و سفلی و کوچه باغ صوفیان و اسکندریه و باغ کمال و مصلی عتیق و تازیان و غازیان و بعضی محلات، در مدرسه عبدالقادریه و پشت باغ عزآباد و محله کوچه خطیر تا چار منار را چنان کرد که آثار عمارت نماند و از مساجد و مدارس و خوانق و حمامات و بیوتات و حوانیت و بساتین و همچنین محلات سر ریک و مسجد جامع و خان قلندر و کوچه لرد کوچه گنج و محله سر پُلنگ و عمارت آن طرف تا بازار در مدرسه عبدالقادریه را در همدیگر کوفت و در خندق شهر افتاد و از راه کاریز و پایاب آب در خانه‌های شهر می‌جوشید و عمارت ویران می‌گشت.) (کاتب، ۱۳۵۷، ۲۷۷). در ذکر مدرسه میر آخوریه (این مدرسه مقابل مدرسه عبدالقادریه است و مساحت هر دو یکی است و مدرسه‌ای مروح و صفه‌ها و طنبی دارد و بر درگاه مدرسه مسجدی نیکو ساخته و مسافرخانه و فراه خانه پرداخته و گنبد عالی در خلف صفه جهت مدفن خود راست کرده با غایت گنبد مروح است و سوره «هل اتی» بر دایره گنبد نوشته و باغچه‌ی مشجر در خلف گنبد خانه راست کرده و میاه تفت و نصیری در او جاری است و پایابی از میاه جدید در میان مدرسه ساخته و اکنون یک طرف مدرسه عبدالقادریه به واسطه‌ی سیل منهدم گشته و بانی این مدرسه امیر آخوریه محمدبن قاسم بن سعید امیر آخوری بود) (کاتب، ۱۳۵۷، ۱۴۳) (مدرسه میر آخوریه به خارج از شهر یزد روبروی مدرسه عبدالقادریه از ساخته‌های محمودبن قاسم امیر آخور (سمت میر آخوری مبارزالدین محمد را داشت) و ساختمانش در ۷۲۹ هـ.ق به پایان رسید.) (افشار، ۱۳۷۱-۱۳۷۴، ۳۸۱) بیان شده است یک طرف مدرسه عبدالقادریه خراب شده است پس می‌توان دریافت که در سیل سال ۶۳۷ هـ.ق کل محله در مدرسه عبدالقادریه تخریب نشده است و هنوز آثاری از آن تا سال ۷۲۹ هـ.ق پابرجاست و ساخت کامل آن در سال ۷۳۴ هـ.ق به پایان می‌رسد و تا قرن ۹ هـ.ق هنوز پابرجا بوده و مدفن خواجه عبدالقادر بن محمد بن سعید اشکذری می‌باشد؛ و خواجه عبدالقادر را به

۸- ارائه نقشه‌ی بازیابی ساختار تاریخی محله

از آنجا که مقصود نهایی این پژوهش، ارائه‌ی نقشه‌ی بازیابی ساختار بافت تاریخی شهر یزد در محدوده‌ی «محله‌ی لرد کیوان» و تعیین تغییرات آن در ادوار مختلف بوده است، لذا در بخش پایانی مقاله به ارائه‌ی نقشه‌های مربوطه در قالب دوره‌های زمانی مورد مطالعه پرداخته می‌شود. روند ارائه‌ی نقشه‌های بازیابی ساختار به گونه‌ای است که به تدریج و با بازگشت گام به گام به دوره‌های دورتر، وضعیت اصیل‌تر و دست نخورده‌تر محله را در ادوار کهن‌تر به نمایش می‌گذارد.

۸-۱- دانه‌ها و پر و خالی‌های محله در وضعیت موجود (۱۳۹۴)

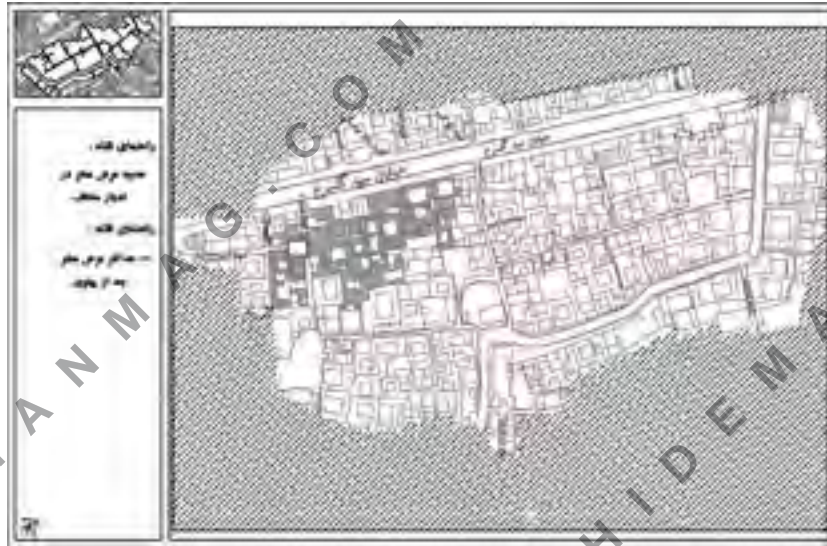
نقشه‌ی وضعیت موجود محله و نمایش دانه‌بندی و پر و خالی‌های دانه‌ها در نقشه‌ی ۵ ارائه گردیده است. این نقشه وضعیت دانه‌ها و پر و خالی‌ها را در سال ۱۳۹۴ (زمان انجام مطالعات میدانی تحقیق) نمایش می‌دهد.

۸-۲- دانه‌ها و پر و خالی‌های محله در سال ۱۳۳۵ (پهلوی دوم)

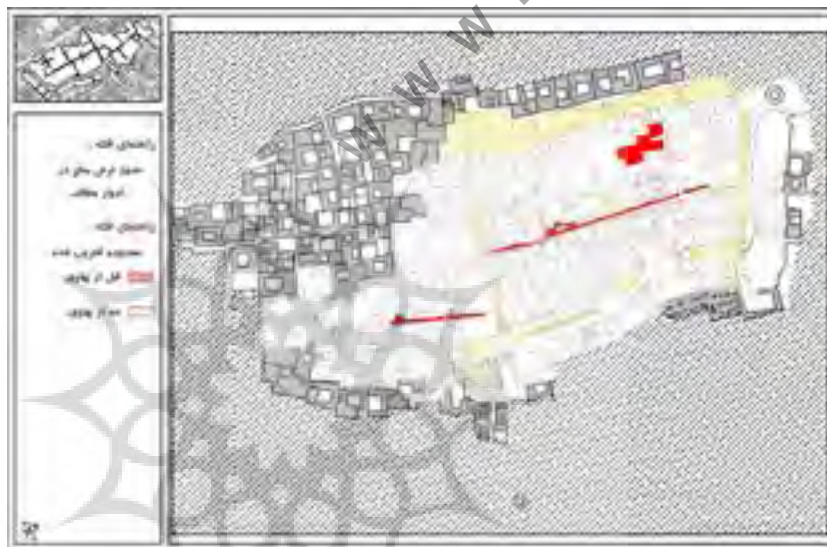
از آنجا که تصویر هوایی سال ۱۳۳۵ را مهمترین و قابل استنادترین سند تصویری یکپارچه از بافت تاریخی شهر یزد می‌توان تلقی نمود، لذا در نقشه‌های ۶ و ۷ که با استناد به عکس هوایی یاد شده به انضمام مطالعات میدانی (مشاهدات و پرس و جواز منابع شفاهی) به دست آمده‌اند، وضعیت محله در این مقطع زمانی به نمایش گذاشته شده است.

۸-۳- خطوط کلی و دانه‌های قابل شناسایی بافت در دوره‌ی قاجار

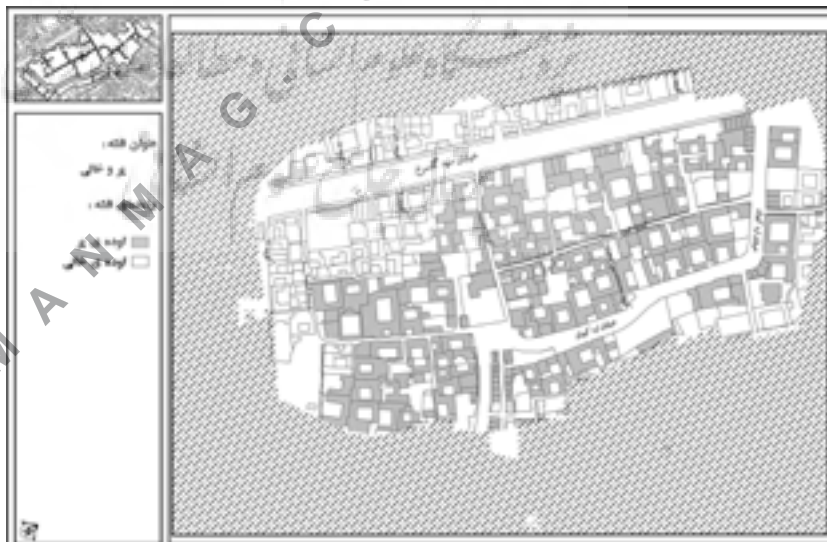
با عنایت به اینکه از وضعیت محله و حتی شهر یزد در دوران قاجار سند تصویری یا ترسیمی جامع و قابل استنادی در دسترس نیست لذا بازیابی وضعیت این دوره و سایر ادوار دورتر، بستگی زیادی به مطالعات و شواهد میدانی و منابع شفاهی داشته است. در نقشه‌ی ۸ دانه‌های مربوط به بافت

نقشه‌ی شماره‌ی ۳: حدود عرض معابر بعد از دوره‌ی پهلوی (نگارندگان)

نقشه‌ی شماره‌ی ۴: دانه‌های تخریب‌شده جهت احداث معابر (نگارندگان)

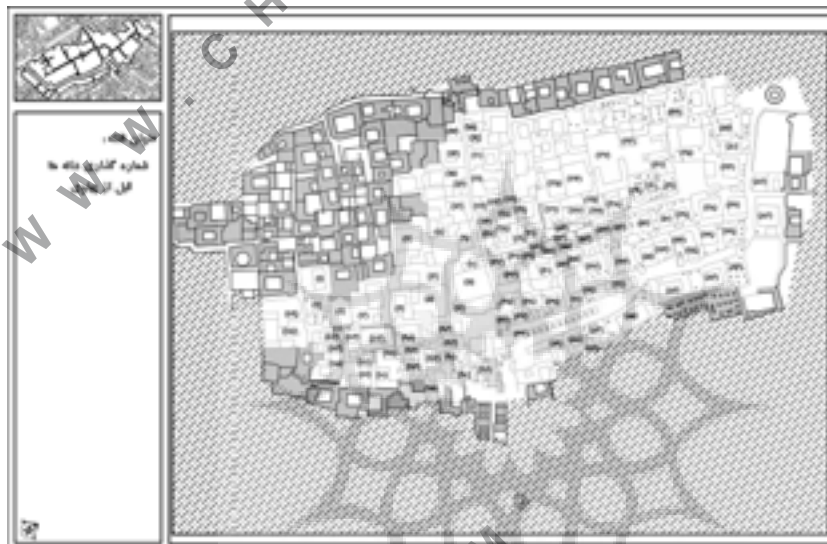
نقشه‌ی شماره‌ی ۵: دانه‌های پر و خالی بر روی نقشه سال ۱۳۹۴ (نگارندگان)

داخل محله نیز بارش و گسترش نیازهای مردم عریض‌تر شده و در بعضی از قسمت‌ها عناصر بازارش محله که نشان از قدمت محله نیز می‌تواند داشته باشد از بین رفته است؛ از جمله قسمت غربی حسینییه دباغخانه.

نقشه‌ی شماره‌ی ۶: دانه‌های پرو خالی بر روی نقشه سال ۱۳۳۵ (نگارندگان)

نقشه‌ی شماره‌ی ۷: دانه‌های شماره گذاری شده بر اساس نقشه سال ۱۳۳۵ (نگارندگان)

نقشه‌ی شماره‌ی ۸: دانه‌های شماره گذاری شده بر روی نقشه دوره‌ی قاجار (نگارندگان)

است؛ بنابراین شاید بتوان این گونه برداشت کرد که عنصر اصلی شکل دهنده‌ی محله‌ی خانه‌ای بوده به نام دباغ‌خانه که با گذشت زمان اطراف آن را دانه‌های مسکونی فراگرفته و کوچه دباغ‌خانه شکل گرفته است. با جاری شدن دومین سیل سال ۸۶۰ هـ.ق در شهر یزد چندی از محلات خارج از حصار از جمله محله در مدرسه عبدالقادر به آسیب فراوان می‌بیند

دوره‌ی قاجاری محدوده، شماره‌گذاری گردیده‌اند.

۴-۸- عناصر موجود محله‌ی لردکیوان در سال ۸۴۹ هـ.ق تا ۹۳۲ هـ.ق (دوره‌ی تیموریان تا صفویه به قرن نهم و دهم)

بنسبته دسترسی محدودتر به منابع و داده‌های قابل استناد، اطلاعات مربوط به ادوار تیموری و صفوی در محدوده‌ی لردکیوان، نسبت به دوره‌های متأخرتر دارای وضوح و جزئیات کمتری هستند. حاصل مطالعات مربوط به این بازه‌ی زمانی در قالب نقشه‌ی شماره‌ی ۹ معرفی و بازنمایی گردیده‌اند.

۵-۸- عناصر موجود محله‌ی لردکیوان قبل از سال ۸۴۹ هـ.ق

مقطع زمانی پیش از نیمه‌ی قرن نهم هجری قمری با ظهور عناصر محدودتری در محله مصادف است و غالباً می‌توان هسته‌های شکل‌گیری محله را در آن دوره جستجو و بازشناسی نمود. در نقشه‌ی ۱۰ حاصل مطالعات صورت گرفته در این دوره‌ی تاریخی تا حدی که تحقیق موفق به دستیابی به اطلاعات مربوط به آن‌ها شده، ارائه گردیده است.

۹- نتیجه‌گیری

از مجموع تحقیقات صورت گرفته چنین برمی‌آید که در مورد شکل‌گیری محله‌ی لردکیوان سند دقیق و مدونی در دست نمی‌باشد. نام محله را می‌توان برگرفته از نام یکی از چهارسرهنگ علاءالدوله کالنجار کیانرسو که یکی از دروازه‌های شهر به نام وی بوده دانست و محله‌ی لردکیوان یکی از محلاتی بوده که در نزدیکی باب‌کیا قرار داشته است و به این نام خوانده می‌شده است. عناصر موجود در محله به سال‌های متفاوت از جمله سال ۶۳۴ هـ.ق بازمی‌گردد؛ اما با توجه به وقف‌نامه‌ی مسجد چهار منار (مسجد خضرشاه) می‌توان این‌گونه برداشت کرد که محله‌ای در سال ۸۴۹ هـ.ق در خارج از حصار با نام محله در کیوان موجود بوده است که محله‌ی مذکور در سال ۸۴۹ هـ.ق مجموعه دباغ‌خانه و شومال‌خانه را داشته

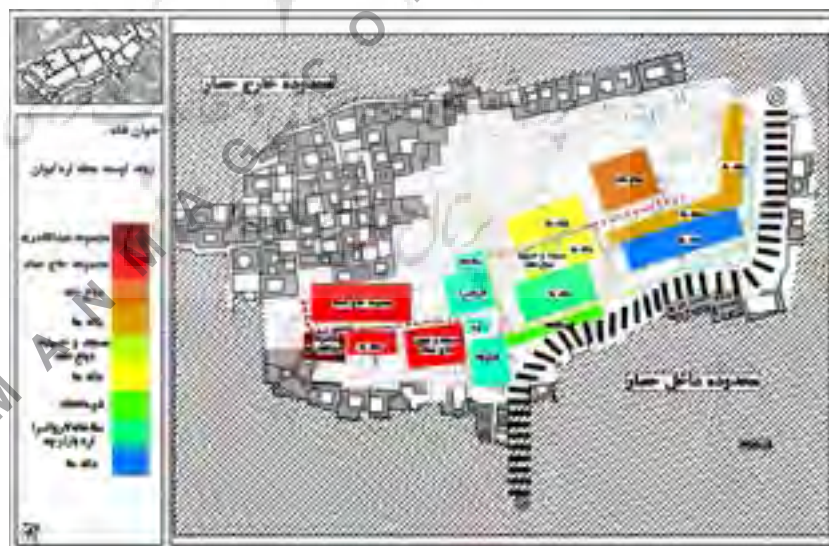
هم معنا پیدا می‌کنند و هرکدام به دیگری هویت می‌بخشد به آن افزوده می‌شود که در واقع فاصله‌ی بین کوچه‌ی دباغخانه تا مجموعه‌ی حاج عماد و عبدالقادریه را پر می‌کند و بافت محله را منسجم‌تر می‌کند و محله به نام محله‌ی لردکیوان تغییر نام می‌یابد. در حال حاضر مجموعه‌ی منسجم‌کننده و رونق‌دهنده‌ی محله که همان کاروانسرا بوده است تخریب شده و در جای آن ساختمان آتش‌نشانی که هیچ سنخیتی با بافت تاریخی ندارد برپا شده است. با تخریب کاروانسرا لرد نیز معنا و هویت خود را از دست داده است و بازارچه از رونق افتاده است؛ و در حال تخریب می‌باشد. شغل اکثر اهالی این محله شعربافی بوده که با تخریب شومالخانه و کارگاه‌های رنگرزی اطراف آن این هنر ارزشمند نیز در این محله رو به نابودی رفته است. از دیگر عناصر ارزشمند از بین رفته در محله مذکور مجموعه عبدالقادریه می‌باشد که مدرسه‌ی آن مدفن خواجه عبدالقادر بن محمد بن سدید اشکذری می‌باشد؛ و همچنین مجموعه‌ی حاج عماد که در حال حاضر تنها مسجد و حسینیه باقی‌مانده که آن هم به‌گونه‌ای است که بر جای کنونی دوباره بنا شده است و اکنون حسینیه موسوم به حاج عماد دو تن از بانیمان این مجموعه، مولانای اعظم سعید قطب المله والدین محمد بن حاجی عماد و پدر بزرگوارشان که از اکابر دین بودند و بسیاری از افراد ساکن این محله که اکنون هیچ نام و نشانی از آن‌ها نیست را در خود جای داده است چراکه در گذشته از جوی حاج عماد مقابل حسینیه، برای غسل دادن اموات خود استفاده می‌کردند و اموات خود را در مکان حسینیه‌ی کنونی به خاک می‌سپردند. از حمای که وصف آن در بعضی از کتب تاریخی آمده است تنها نامی باقی است و بر جای آن خانه‌ی مسکونی برپا شده است و از مجموعه عبدالقادریه تنها ویرانه‌ای باقی است و کوچه دباغ‌خانه که به احتمال بسیار زیاد پررونق‌ترین بخش محله و

نقشه‌ی شماره‌ی ۹: عناصر موجود در سال‌های بین ۸۴۹ تا ۹۳۲ ه‍.ق (نگارندگان)

نقشه‌ی شماره‌ی ۱۰: عناصر موجود تا پیش از سال ۹۳۸ ه‍.ق (نگارندگان)

نقشه‌ی شماره‌ی ۱۱: روند توسعه‌ی محله‌ی لردکیوان (نگارندگان)

و نام محله کمرنگ شده و رفته‌رفته در محلات دیگر از جمله محله در کیوان مستحیل می‌شود و محله در کیوان از طرف جنوب غرب گسترش پیدا می‌کند و مجموعه حاج عماد و بخشی از بازمانده مجموعه عبدالقادریه به محله اضافه می‌شود در سال ۹۳۲ ه‍.ق مجموعه سقاخانه دباغخانه، کاروانسرا، بازارچه و لرد نیز که به‌طور حتم هر سه در کنار

متمركزترین بخش آن بوده اکنون بیشتر خانه‌ها خالی از سکنه شده و حسینیه و مسجد دباغ‌خانه از رونق افتاده است. کوچه‌ها نسبت به قبل عریض‌تر شده‌اند که این عمل باعث تخریب بعضی از اجزای عناصر شاخص مثل حسینیه دباغ‌خانه شده است. با عبور خیابان سید گل‌سرخ قسمتی از بافت به‌طور کامل با خاک یکسان شده و بیشتر خانه‌های کنار خیابان اصالت خود را از دست داده‌اند و یا متروکه شدن و یا به مغازه تبدیل شدند؛ که در کل دخل و تصرفات صورت گرفته در سال‌های متمادی خسارات جبران‌ناپذیری را به بافت منسجم محله وارد کرده و بافت را پاره‌پاره کرده که در حال حاضر نیز همچنان این اقدامات نا به‌جا بافت را تهدید می‌کند.

۱۰- پیشنهادها

با توجه به نتایج حاصل از پژوهش و به‌ویژه بازیابی ساختار تاریخی محله، پیشنهادات کاربردی نظیر آنچه در زیر می‌آید، قابل طرح است:

- قابلیت به‌کارگیری نتایج تحقیق در طرح‌های ساماندهی، بازسازی و نوسازی شهری در محدوده‌ی مورد مطالعه، به‌ویژه از طریق دستگاه‌هایی از قبیل میراث فرهنگی، شهرداری و راه و شهرسازی.

- مشخص نمودن سیر تغییرات و تحولات بافت در محدوده‌ی مورد مطالعه و جهت‌دهی به مداخلات و طرح‌های ساماندهی آتی.

- در تحقیقات بعدی می‌توان پلان دیاگرام دانه‌های ارزشمند از دست رفته یا تغییر یافته را بازیابی کرد و در صورت امکان آن‌ها را بازسازی نمود. ■

منابع

- ۱- ابوتی، رضا، ۱۳۸۸، هزار سال استواری - مطالعه قبه‌ی دوازده امام یزد، انتشارات ستایش تهران.
- ۲- افشار، ایرج، ۱۳۷۴-۱۳۷۱، یزدنامه، یزدنما، کتابشناسی فرهنگ ایران زمین تهران.
- ۳- افشار، ایرج، ۱۳۷۴، یادگارهای یزد، جلد دوم. تهران انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- ۴- بافقی مستوفی یزدی، محمد مفید بن نجم الدین محمود، ۱۳۴۲، جامع مفیدی (۱۰۹۰-۱۰۸۲ ه.ق)، به کوشش ایرج افشار.

- ۵- بیکن، ادموند، ۱۳۷۶، (طراحی شهرها)، ترجمه فرزانه طاهری، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.
- ۶- تیان، محسن، پورجعفر، محمدرضا، ۱۳۸۷، بازنشاسی عوامل هویتی بافت تاریخی دزفول کاربرد آن‌ها در توسعه شهر، فصلنامه مدیریت شهری شماره ۲۲.
- ۷- تصدیقی، محمدرضا، ۱۳۸۰، یزد انتشارات ستایش به سفارش اداره کل اوقاف و امور خیریه‌ی استان یزد.
- ۸- تصدیقی، محمدرضا، ۱۳۸۰، یادگار ماندگار، مجموعه موقوفات یزد، جلد اول، موسسه انتشارات ستایش.
- ۹- توسلی، محمود، ۱۳۶۸، (طراحی شهری در بافت تاریخی شهر یزد)، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.
- ۱۰- توسلی، محمود، ۱۳۷۶، (تجرب و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران)، جلد اول، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.
- ۱۱- ثقة‌الاسلامی، عمیدالاسلام و بهنناز امین زاد، ۱۳۸۸، (رویکردی تحلیلی به شناخت مفهوم محله در شهرهای معاصر ایران؛ نمونه موردی: مشهد)، مجله‌ی هنرهای زیبا، شماره ۳۹، دانشگاه تهران، تهران.
- ۱۲- ثمره محسن بیگی، حسین، ۱۳۹۳، راهبردهای بازآرایی ساخت کالبدی بازارهای سنتی در ایران- رساله کارشناسی ارشد.
- ۱۳- جعفری، جعفر بن محمد بن حسن، ۱۳۴۳، تاریخ یزد، به کوشش ایرج افشار.
- ۱۴- جعفری، کمال، ۱۳۹۰، تدوین راهکارهای پایداری از مراکز محلات بافت تاریخی- رساله کارشناسی ارشد.
- ۱۵- حبیبی، سید محسن، ۱۳۸۰، (از شار تا شهر، تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن)، چاپ سوم، دانشگاه تهران، تهران.
- ۱۶- خادم‌زاده، محمدحسن، ۱۳۸۸، (محلات تاریخی شهر یزد).
- ۱۷- دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۲۵، لغت‌نامه دهخدا، تهران سازمان لغت‌نامه. سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، بایگانی اسناد و مدارک.
- ۱۸- ربیانی، رسول، ۱۳۸۲، جامعه‌شناسی شهری، دانشگاه اصفهان: اصفهان.
- ۱۹- سلطان‌زاده، حسین، ۱۳۶۷، (مقدمه‌ای بر تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران)، چاپ دوم، انتشارات امیرکبیر، تهران.
- ۲۰- شاه، محمدپادشاه بن غلام‌محی‌الدین، ۱۳۵۷، فرهنگ آندراج، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران، خیام.
- ۲۱- طراز یزدی، میرزا عبدالوهاب (۱۲۷۵ ه.ق)، ۱۳۴۱، کتابچه شرح موقوفات یزد، به کوشش ایرج افشار، فرهنگ ایران زمین، جلد ۱۰، تهران.
- ۲۲- فلاسکی، محمد منصور، ۱۳۷۴، (بازآرایی بناها و شهرهای تاریخی)، چاپ سوم، دانشگاه تهران، تهران.
- ۲۳- قائد محمدی، فاطمه، ۱۳۹۳، بازآرایی بافت تاریخی با ناکم‌در گردشگری شهری- رساله کارشناسی ارشد.
- ۲۴- کاتب، احمد بن حسین بن علی، ۱۳۵۷، تاریخ جدید یزد (پس از ۸۶۲ ه.ق)، به کوشش ایرج افشار، تهران، امیرکبیر.
- ۲۵- کارگر، مرضیه، ۱۳۹۰، احیای بافت تاریخی یزد با رویکرد اعیان‌سازی- رساله کارشناسی ارشد.
- ۲۶- گلشن یزدی، جلال، ۱۳۸۴، یزد دیروز آداب و سنن و رخدادهای ۱۳۰۴-۱۳۸۴ ه.ش، صحیفه خرد، قم.
- ۲۷- محمدامین، فاریابی، ۱۳۸۹، بهسازی بافت تاریخی شهر یزد با رویکرد ایجاد محور گردشگری- رساله کارشناسی ارشد.
- ۲۸- مسعود، محمود و بیگ‌زاده شهرکی، حمیدرضا، ۱۳۹۲، بناهای میان‌افزار بافت‌های تاریخی، آدرخش، تهران.
- ۲۹- مشکوتی، نصرت‌الله، ۱۳۴۹، فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، تهران: سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران. وقف‌نامه جامع‌الخیرات (موقوفات سیدرکن‌الدین حسین، ۷۲۵ ه.ق)، ۱۳۶۵، ترجمه و تصحیح سیدجعفر غضبان، یزد، اداره کل اوقاف و امور خیریه استان یزد.
- ۳۰- معصومی، سلمان، ۱۳۶۰، توسعه محله‌ای در راستای پایداری کلان‌شهر تهران به سفارش اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی.
- ۳۱- معین، محمد، ۱۳۶۹، فرهنگ فارسی، تهران، امیرکبیر.
- ۳۲- موریس، جیمز، ۱۳۷۴، (تاریخ شکل شهر تا انقلاب صنعتی)، ترجمه رضی‌زاده، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، تهران.
- ۳۳- نورمحمدزاده، حسین، ۱۳۹۰، ساخت شناختی بافت کالبدی تاریخی شهر یزد، نامه معماری و شهرسازی، شماره ۶.
- ۳۴- نویسندگان، ۱۳۹۳، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۸۵، معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، تهران، ۱۳۸۹، شهرداری تهران جامعه و فرهنگ تهران.
- 35- Krupat E. (1989). People cities, Cambridge University press.
- 36- Mousavi, S. Y., (1998) Urban Neighborhoods of Tehran: The Social Relations of Residents and Their Living Place, Unpublished Thesis, Newcastle University.
- 37- Mumford, L., 1954 The Neighborhood and the Neighborhood Unit, Town Planning Review Vol. 24: 256-7.
- ۳۸- اعتمادی نسب، جلال (بلوچ زاده)، ساکن سابق محله.
- ۳۹- جنبه‌زادگان، زهرا (مادر شهید محمدحسین صحت)، ساکن محله.
- ۴۰- چینی زاده، یدالله، ساکن محله و یکی از مغازه‌داران بازارچه‌ی لردکیوان.
- ۴۱- حجاز، صدیقه (همسر مرحوم عباس دره‌می)، ساکن محله.
- ۴۲- خدام، حاج رضا، ساکن محله و یکی از مغازه‌داران بازارچه‌ی لردکیوان.
- ۴۳- رشیدی، خانم جان، ساکن محله، یکی از کارکنان حمام حاج عماد.
- ۴۴- عاشق طوسی، علی، ساکن محله و منزل کنونی وی بر روی حمام حاج عماد بنا شده است.
- ۴۵- عاشق طوسی، فاطمه (همسر مرحوم علی اصغر عاشق طوسی)، ساکن محله، یکی از کارکنان حمام حاج عماد و منزل کنونی وی بر روی حمام بنا شده است.
- ۴۶- قادریان، عباس، ساکن محله.
- ۴۷- ندافی پور، حسن، ساکن سابق محله.